
VALÓSÁG

A Kádár korszak első felében a magyar társadalomtudományi értelmiség kétféle módon befolyásolhatta az oktatáspolitikai alakulását. Az első az iskola társadalmi hatása- it feltáró szociológiai munkálkodás, a másik pedig az iskolarendszer szakértői vizsgálá- lata. Az első magatartásmódot jellegzetesen képviseli Ferge Zsuzsa, a másodikat Kozma Tamás. Az alábbiakban velük készült interjúkat adunk közre.

Interjú Ferge Zsuzsával

Educatio: Ferge Zsuzsa a 60-as évektől kezdve foglalkozott iskolázottsági egyenlőtlenségekkel. Hogyan kezdődtek ezek a kutatások?

Ferge Zsuzsa: A rétegződés kutatásra való felkészülést a kora 60-as években kezdtük, és 62-ben volt maga az adatfelvétel. Ennek a felkészülésnek a kapcsán átnéztem annyi irodalmat a háború előttről, amennyi lehetséges volt. A 62-es rétegződési vizsgálatnak a fő mozgatója, ami engem motivált és amit sikerült elfogadtatni, az egyszerűen egy ideológiai kérdés volt, hogy igaz-e az az uralkodó ideológia, hogy a szocialista társadalomban van két osztály meg egy réteg (a munkásosztály, a szövetkezeti parasztság, meg az értelmiség), s hogy ezek között egyenlőség van. Ebbe a kérdéskörbe tartozott, hogy mennyire vált mássá az iskola a háború előttihez hasonlítva, mennyire lett a pozíció-átörökítés eszközből a mobilitás eszköze.

Ezek a kutatások 62-ben voltak, de az elemzések nagyon sokáig eltartottak, az akkori technikák mellett, ha jól emlékszem, 69-ben jelent meg az a könyv, amit erről írtam, és amelyben elég nagy szerepe van az iskolának. Időközben annyi történt, hogy elég sokat sikerült az akkor nagyon fontos francia irodalomból és angol irodalomból is összeszedni. A 60-as évek központi kérdése Európa-szerte az volt, hogy a gyerekek esélyegyenlőtlenségei miatt olyan óriásiak, amilyenek. Erről szólt Bourdieu, Bernstein, Thorstein Husén és mások munkássá- ga. Mi végül is egy nagy nemzetközi áramlathoz kapcsolódtunk. Olyannyira, hogy Basil Bernsteint még az iskolakutatások előtt sikerült meghívni Budapestre, amikor Pap Mari és Pléh Csaba kezdtek már érdeklődni a szociolingvisztika iránt.

A kérdés az volt – Európa szerte – hogy a társadalmi mobilitáshoz kötődő vágyak megvaló- síthatók-e? Kiderült hogy nem, és akkor elkezdtek nézni, hogy miért. Természetesen nem én voltam Magyarországon az egyetlen, aki ezzel kezdett foglalkozni. A többiek, akikkel később összetalálkoztunk a 70-es években, a pedagógia világából jöttek. A legbővebb adat- bázis valószínűleg a KSH-é volt, ami még a rétegződéskutatás kapcsán jött létre, de ugyanez az érdeklődés, vagy ha úgy tetszik, szenvedély, hogy ezt a rossz iskolát meg kell változtatni, másoknál is megvolt. Néhányan összetalálkoztunk és elhatároztuk, hogy rendszeres iskolakuta- tást csinálunk. Akkor engem már elküldtek a KSH-ból, és a Szociológiai Intézetben voltam. Akik első körben összetalálkoztunk: Pataki Ferenc, Várhegyi György, Tánczos Gábor, Gazsó

Ferenc és én – mi először öten ültünk össze Várhegyi szobájában, a Fazekas-ban és ott kezdtük el kifőzni, hogy milyen fajta iskola kéne, 6 osztályos, 8 osztályos, 10 osztályos? Milyen fajta pedagógiával, milyen fajta tartalmakkal? Hogyan kéne megszüntetni az iskolának a hihetetlen tagoltságát, hogyan lehetne korai fejlesztést csinálni? És ebből keletkezett az, hogy jó, akkor csináljunk egy vizsgálatot, amely megmondja, hogy most hol tartunk. Ez lett a MTA Szociológiai Intézetének és a Fővárosi Pedagógiai Intézetnek a közös kutatása, amelynek empirikus alapját általános és középiskolákban, szakmunkásképzőkben végzett felmérések, tanulókkal és pedagógusokkal végzett kérdőívek és interjúk adták. Ehhez a vizsgálatához csatlakoztak Háber Judit, Kravjánszki Róbert, Gábor László, Szalai Júlia, akik közül már csak kevesen vagyunk. Kravjánszki, Szalai, Gázsó, Pataki és én. A többiek – ki fiatalabb, ki idősebb korban – meghaltak. Tehát aki még tanúja volt ezeknek a vívódásoknak és vitáknak, aztán meg a munkáknak, azokat érdemes megkeresni, ők sokat tudnak hozzátenni ahhoz, hogy min vitáztunk, mit véltünk felfedezni. Fokozatosan – az időpontokra nem emlékszem – kapcsolatba kerültünk Csákó Mihállyal és Liskó Ilonával, akik a szakmunkásképzést vizsgálták, Andor Mihállyal, aki azt hiszem akkor kezdett egészen új módon foglalkozni az iskolával, Halász Gáborral, akit akkor a decentralizálás folyamata érdekelt, ha jól emlékszem.

E: Mindez a hatvanas évek, miben különbözött ez a hetvenesektől?

F Zs: A rétegződéskutatás a hatvanas, az iskolakutatás a hetvenes évek terméke. Hogy mi volt a 60-as, 70-es évek között a különbség? Nekem úgy tűnt, hogy 65-től kezdve – talán még korábbról – bizonyos értelemben volt egy folytonossága annak, hogy mindig egy picit többet engedtek meg, egy picit mindig szabadabb lett a világ, miközben a háttérben ott volt a húzd meg-ereszd meg politika. A 70-es évek elején volt egy nagy visszafogás és aztán megint az elengedés. Ma úgy látom, hogy mi azok között a korlátok között, amelyek szinte leküzdhetetlennek látszottak, úgy gondolkoztunk, mintha szabad lenne gondolkozni. A korlátok természetesen ott voltak, részben csendes fenyegetésként (ez az érdektelenebb és kezelhetőbb ügy), részben a háttérben, kimondatlan, de pontosan tudott tabuként. Ez behatárolta, hogy meddig lehet elmenni a nyilvánosság számára szánt kutatásban, és hatással volt a stílusra, például hogy tompítva, vagy botrányként lehet-e elmondani a tényeket? Persze a falak arra valók voltak, hogy próbáljuk tágítani őket, de voltak. Így is rengeteg mindent felszínre tudott hozni a kutatás az általános iskola, a gimnázium, a szakközépiskola, a szakmunkásképzés viszonyairól. Talán hihetetlen, de mind a rétegződést, mind az iskolakutatást a kutatók „találták ki”, egyik sem politikai megrendelésre készült. Ez szinte minden akkori kutatásra igaz. A kérdés az volt, hogy miről sikerül meggyőzni a vezetőt.

E: A korabeli politikai élet, akár a minisztérium, akár a pártközpont mennyiben használta ezeket a kutatásokat?

F Zs: Azt hiszem, erre Pataki Ferenc illetékesebb lenne válaszolni, sokkal jobb a memóriája. Én ezekben a folyamatokban hol bizottsági tagként, hol anyagok társszerzőjeként vettem részt, de nem volt különösebb szerepem, és nagyon rossz a memóriám a tekintetben, hogy hogyan is hívták ezeket a bizottságokat és albizottságokat, és kinek az égisze alatt működtek. Azt tudom, hogy kiváló emberekkel találkoztam ekkortájt, Kiss Árpáddal, Mérei Ferencsel, Gáspár Lászlóval, Báthory Zoltánnal. Arra nem emlékszem, hogy milyen bizottsági anyagokat írtunk. Azt azonban tudom, hogy az a könyvem, amely 1974-ben jelent meg az iskolai tudás társadalmi meghatározottságáról, már benne volt a reformfolyamatban. Csak nem hivatalosan. Minthogy a legtöbbször nem volt párttag – ha máskor nem, 56-ban kikerültünk a sodrásból – nem lehettünk túl bennfentesek. A mi akkori kutatásunk egyszerűen

arról szólt, hogy mi történik a gyerekekkel az ilyen-olyan amolyan iskolákban, és azt hiszem, ezt mi korrektilt megcsináltuk. Ez a kutatás leginkább a megtúrt kategóriába (nem a tiltottba) tartozott, időnként igényt tartottak a tevékenységünkre, és azt hiszem, nagyon sok minden, amit írtunk, valahogy csak bekerült ezekbe a pedagógiai reform bizottságokba. Hogy aztán tovább mi történt velük, erről fogalmam sincs. Sok nem történhetett.

E: Mit gondol arról, hogy ma – nem egyszerűen tudomány-történeti értelemben, hanem a konkrét anyagoknak a felhasználhatósága szempontjából – melyek azok a művek, amelyek ennek a körnek a műveiből leginkább élnek / élhetnének?

F Zs: Azt hiszem, a könyveinket, válogatásainkat (például az Iskola szociológiai problémáit, vagy az én könyvemet) az oktatásban ma is használják. Az empirikus vizsgálataink sorsa kicsit bizonytalanabb. Leginkább a pedagógus vizsgálatunknak van eddig utóélete. Az Országos Közoktatási Intézet, tehát Halász Gáborék, és azon belül Nagy Mária megtalálták a korábbi felméréseket, tudnak ezekről az anyagokról, a legutóbbi pedagógus vizsgálatokban fel is használták ezeket összehasonlítási alapként. Alapnak jók ezek is, a többi kötet is, mert mindegyiket részletes, korrekt statisztikai adatok, módszertani leírás egészítik ki. Egészen érdekes lenne például a szakmunkásképzés utódintézményeiben tanulók és tanítók helyzetét, akár időmérlegét összevetni a harminc évvel ezelőttivel. Nagyon sok felhasználható anyag lenne, de a világ nem így működik. Meglepetés és öröm volt, amikor Nagy Mari megtalálta a pedagógus-adatokat és itt-ott összehasonlította az akkori és a mai pedagógus-helyzetet. De ma másképp működik a világ. Egyfelől nem biztos, hogy bárkinek megérné ilyen típusú történeti összehasonlításokat finanszírozni. Másfelől ma mások a kihívások, másképp kell feltenni a kérdéseket, és nem tudom, mennyire érvényesek még a régi kérdések. Egyesek biztos igen, ha új formában is. Mi roppant nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy hogyan fűggenek össze a származás és a párhuzamos osztályokba rendeződés. Az akkori technika mellett sok körmöléssel arra jutottunk, hogy a formális egyenlőségre épülő egységes kötelező általános iskola mögött óriási differenciálódás zajlik iskolák között és iskolán belül is. Jelentős társadalmi differenciáltság lehetett helyileg két egymás mellett működő zenei és nem zenei általános között. Az iskolákon belül a párhuzamos osztályok voltak a társadalmi szelekció eszközei. Le tudtunk vonni olyan következtetést, hogy a kiegyensúlyozottan „vegyes” osztályokban jobban haladnak a rosszabb helyzetű gyerekek is, mint akkor, ha főként rossz helyzetű tanulók vannak együtt, viszont a jobbaknak nem árt némi vegyeség. Manapság ezeknek a kérdéseknek alig van politikai töltése. Akkoriban ezek mind politika-kritikaként jelentek meg, hiszen akkor a politika az egyenlőségelvet hirdette. Ma a politikát nem érdemes ezzel kritizálni, mert a politika célja az, hogy igen, szelektálódjanak a gyerekek, legyenek külön iskolákban. Ezért megengedi a közoktatáson belüli szelekciónkat is, és a pénztől függőeket is. Azt senki nem mondja ki, hogy a köz- vagy magánpénzen fenntartott kiváló iskolák léte egyben azt is jelenti, hogy a rossz helyzetű gyerekeknek még rosszabb lesz. De a következmény – természetesen ez.

